

Heer, leer ons bidden

Inspirerende lezingen van Teun van der Leer

UNIE VAN
BAPTISTENGEMEENTEN
IN NEDERLAND

Heer, leer ons bidden
Gebed als bron en vrucht van theologie

Ter gelegenheid van het afscheid van
drs. Teun van der Leer
als rector van het Baptisten Seminarium

Unie van Baptistengemeenten in Nederland
november 2019

Uitgereikt ter gelegenheid van het afscheid van drs. Teun van der Leer als rector van het Baptisten Seminarium, tijdens de Algemene Vergadering op woensdag 20 november 2019.

Inhoudsopgave

Eenheid, wat mag het kosten?	4
Levend water uit oude bronnen	14
‘Heer, leer ons bidden’	35
Bibliografie	50
Lezingen	57
Biografie	58

Eenheid, wat mag het kosten?

Filippenzen 1 : 27 – 2 : 11

Openingstoespraak tijdens de Algemene Vergadering
te Veenendaal op 20 november 2019

Inleiding

Het Nieuwe Testament kent tal van oproepen tot eenheid (dat is op zich al veelzeggend, het spreekt blijkbaar niet vanzelf, maar is wel heel belangrijk) maar geen vind ik zo indringend als deze in Filippenzen. Dat begint al bij de openingszin: ‘Leef in overeenstemming met het evangelie van Christus’, of, zoals de NBG51 het zegt: ‘Gedraagt u *waardig* het evangelie van Christus’. Eenheid is in overeenstemming met, hoort helemaal bij, het evangelie; is er onderdeel van. Dat komt omdat het geworteld is in wie God Zelf is en in wie Christus is en de weg die Hij is gegaan. Daar wil ik het over hebben vandaag. Over de opdracht tot eenheid, die naar inhoud en vorm Christus-vormig is. Eenheid betekent op Hem gaan lijken en het bereiken ervan betekent de weg van Christus gaan. Als eenheid geboden is vanuit het evangelie, dan zal de weg ernaar toe ook de weg van het evangelie dienen te zijn. En het evangelie is nooit goedkoop. Vandaar: *Eenheid, wat mag het kosten?* Ik zal het achtereenvolgens hebben over eenheid: de opdracht, de vorm, de prijs en het hart. Beginnen we bij de *opdracht* tot eenheid.

Eenheid: de opdracht

De opdracht tot eenheid is onmiskenbaar in de Bijbel (behalve dit gedeelte wijs ik graag op Joh. 17 en Ef. 4:1-6) en heeft een uiterst solide theologische bodem. Zowel in Joh. 17 als in Ef. 4 wordt het verbonden met de eenheid van God Zelf. God is één – ook in de zin van eenduidig, een-voudig, onverdeeld, uit één stuk, je kunt op Hem aan! – en zo is de kerk geroepen één te zijn. Ook eenduidig, een-voudig, onverdeeld, uit één stuk, je kunt er op aan! Zo heeft het ook alles te maken met ons getuigenis en de geloofwaardigheid van het evangelie. In Joh. 17 is Jezus' gebed om eenheid direct gelinkt aan 'opdat de wereld gelove'.

James McClendon en John Howard Yoder noemen scheuringen en verdeeldheid dan ook een vorm van praktisch polytheïsme, net zoals ongehoorzaamheid een vorm van praktisch atheïsme is!¹ Het moet ons veel te zeggen hebben dat het enige persoonlijke gebed dat we van Jezus hebben tijdens zijn aardse leven (in Joh. 17) een hartstochtelijk pleidooi is voor de eenheid van zijn leerlingen. En dat vlak voor zijn sterven! Geen wonder dat Paulus in 1 Kor. 1:17 schrijft dat verdeeldheid het kruis van Christus van zijn kracht berooft, letterlijk 'leegmaakt' (*kenotheis*) en dus ons getuigenis ondergraaft. Zo kom ik bij de *vorm* van de eenheid.

¹ James Wm. McClendon and John Howard Yoder, 'Christian Identity in Ecumenical Perspective', *Journal of Ecumenical Studies* 27.3 (1990), 561.

Eenheid: de vorm

Eenheid is Christus-vormig. Om tot eenheid te komen schrijft Paulus hier in Filippenzen is de gezindheid van Christus nodig: zijn liefde, zijn zachtmoedigheid, zijn nederigheid. Interessant om te zien hoe eenheid in het Nieuwe Testament steeds te maken heeft met gedrag en karakter: ‘verdraag elkaar en vergeef elkaar’ (Kol. 3:13), ‘wees steeds bescheiden, zachtmoedig en geduldig, en verdraag elkaar uit liefde’ (Ef. 4:2), ‘en bovenal, kleed u in de liefde, dat is de band die u tot een volmaakte eenheid maakt’ (Kol. 3:14).

Die gezindheid dus! Wat ook betekent: geen geldingsdrang, geen eigenwaan, de ander belangrijker achten dan jezelf (vs. 3). Samengevat: ‘Heb niet alleen uw eigen belangen voor ogen, maar ook die van de ander’ (vs. 4). Dit is allemaal al behoorlijk heftig – en laten we eerlijk zijn: dit zijn niet de eigenschappen die we spontaan oplepelen als we naar de kerk kijken - maar dan gaat Paulus nog een slag dieper, als hij vanaf vers 6 de gezindheid van Christus verder uitlegt: ‘Hij die de gestalte van God had, hield zijn gelijkheid aan God niet vast, maar deed er afstand van. Hij nam de gestalte aan van een slaaf en werd gelijk aan een mens’. Dat ‘deed er afstand van’ is het Griekse werkwoord *kenoo* (hier *ekenosen*), letterlijk vertaald met ‘zichzelf ontledigen’ (SV, NBG51, HSV, NB), een begrip met nauwelijks een parallel in de Griekse literatuur. Een slaaf heeft nergens recht op, nog niet op zijn eigen leven. Als Christus, de eeuwige Zoon, zichzelf ontledigt, doet Hij werkelijk afstand van al zijn rechten. En nu komt het bijzondere: het is *daarin* dat Hij laat zien wie God is.

F.F. Bruce: ‘The implication is not that Christ, by becoming incarnate, exchanged the form of God for the form of a slave, but that he manifested the form of God in the form of a slave’.² Zo laat Hij zien wat het betekent om God te zijn. Dienst, zelfopoffering, liefde tot werkelijk elke prijs. Zijn gelijkheid aan God gebruikte hij niet als een excuus om te ontkomen aan lijden en dood; integendeel het kwalificeerde Hem voor de weg van het kruis.³ En nu vertaald naar het thema van vandaag: als eenheid Christus-vormig is, dan vraagt het om een kenotische ecclesio-
logie: een kerk die bereid is de weg te gaan van het offer, van de zelfontlediging en de zelfverloochening, de weg van het kruis. Dat brengt ons bij de *prijs* van de eenheid.

Eenheid: de prijs

Voor zover ik in een kort onderzoek heb kunnen nagaan stamt de term ‘kenotische ecclesio-
logie’ van ene Donald MacKinnon uit de jaren veertig.⁴ De eerste rector van ons seminarium Janes Reiling schreef er over in 1964 in zijn nog altijd mooie boekje *Gemeenschap der heiligen*, en de Britse Unie in een eigen uitgave in 1965. In oecumenische kring sprak men in de jaren

² De implicatie is niet dat Christus, in zijn menswording, de gestalte van God verruilde voor de gestalte van een slaaf, maar dat Hij de gestalte van God manifest maakte in de gestalte van een slaaf. F.F. Bruce, geciteerd in Peter T. O’Brien, *The Epistle to the Philippians* (Grand Rapids: Eerdmans, 1991), 218.

³ ‘The pre-existent son regarded equality with God not as excusing him from the task of (redemptive) suffering and death, but actually as uniquely qualifying him for that vocation’. N.T. Wright, geciteerd in O’Brien, *Philippians*, 216.

⁴ John C. McDowell, Scott A. Kirkland, Ashley John Moyse (ed.), *Kenotic Ecclesiology: Selected Writings of Donald M. MacKinnon* (Minneapolis: Fortress Press, 2016). Hierin is het werk van MacKinnon uit de jaren veertig opgenomen.

zestig zelfs heel radicaal van een ‘sterven’ aan oude denominationele vormen om samen ‘op te staan’ tot een nieuwe verenigde kerk. Ik vind zo’n kenotische ecclesieologie inspirerend en verontrustend tegelijk. Reiling noemt kerkelijke *kenosis* een weg om ruimte te maken voor de Heilige Geest omwille van de eenheid van de kerk: ‘In die *kenosis* zal iedere kerk haar eigen vormen en tradities mee op moeten nemen, ook al zijn ze nog zo geheiligd en oud, en dan zal wel blijken of de Heilige Geest ze nog gebruiken kan of ze moet afschaffen’.⁵ En de Britse Unie vraagt zich af in hoeverre hun kerkelijke structuren een essentiële expressie zijn van het evangelie, of misschien alleen gewoonte of zelfs vooroordeel en in hoeverre bepaalde traditionele vrijheden misschien geofferd moeten worden omwille van de bredere kerkelijke gemeenschap en een meer verenigd christelijk getuigenis.⁶ Dat is inspirerend omdat het ons uitdaagt open te staan voor nieuwe wegen van de Geest om elkaar te vinden in wat essentieel is en wat ons getuigenis krachtiger en relevanter maakt. Maar het is ook verontrustend want het schudt aan de boom van onze tradities en gewoonten, van

⁵ J. Reiling, *Gemeenschap der heiligen: Over de gemeente van Jezus Christus naar het Nieuwe Testament* (Amsterdam: Ten Have, 1964), 152.

⁶ ‘Baptists have to decide how far their present Church organisation is an essential expression of the Gospel, how far some of the things they claim are only custom and perhaps prejudice, how far certain traditional freedoms might well be sacrificed for the sake of a wider fellowship and a more united Christian witness’. *Baptists and Unity* (Londen: The Baptist Union of Great Britain and Ireland, 1965), 25. Zie ook de *Frederick Neumann Memorial Lecture* van 2005 aan Princeton Theological Seminary in Princeton, New Jersey (VS), ‘Reforming Congregations in a Time of Global Change: Toward a Kenotic Ecclesiology’, *The Princeton Seminary Bulletin* 27.1 (2006), 51-66. Zelf ga ik er op in, in de slotparagraaf ‘Katholieke zelfontleding’ van Teun van der Leer, ‘Baptisten kiezen voor katholiciteit vanuit geloofsverbondenheid’ in H.A. Speelman, K. van der Zwaag (red.), *Spirituele oecumene. Over de vele vormen van de gezamenlijke en persoonlijke omgang met God* (Kampen: Summum Academic Publ., 2019), 629-637.

de cultuur die we hebben gebouwd en die zo veilig voelt, de boom van ons eigenbelang dat toch wel heel belangrijk is, de boom van onze zelfgenoegzaamheid en ons eigen gelijk, de boom ook van onze pijn, die de ander ons heeft aangedaan en die we misschien onbewust vasthouden zodat we die ander dat verwijt kunnen blijven maken (en daarmee zelf buiten schot blijven).

Maar precies dat is de prijs van de eenheid. Als eenheid Christus-vormig is, hebben we geen andere keuze dan elkaar via zijn ogen en meer nog via zijn hart te zien. Ons er voortdurend van bewust te zijn dat Christus altijd tussen ons in staat en we elkaar niet buiten Hem om kunnen zien, spreken, ontmoeten.

Daarom heb ik vandaag deze ‘herriestopper’, zoals de maker ervan hem heeft genoemd, meegenomen. Een houtsnijwerk gemaakt door Nico Schipper, emeritus-voorganger en in de jaren tachtig mijn mede-student binnen de Tweede Weg Opleiding van het Seminarium. Hij heeft hem enkele jaren geleden gemaakt bij een conflictsituatie in een gemeente en toen bij de avondmaalstafel geplaatst met de uitnodiging om elkaar letterlijk ‘door Christus heen’ te zien en de hand te reiken. Ik vond en vind dat een ijzersterke symboliek. Zeker naast de avondmaalstafel, die immers verwijst naar de *hoogste* prijs die ooit betaald is voor vergeving en verzoening. Zó stop je de ‘herrie’ in de gemeente van Jezus Christus. En met die naam, Jezus Christus, kom ik bij het *hart* van de eenheid.

Eenheid: het hart

In onze gezamenlijke identiteitsbeschrijving, geaccordeerd in het najaar van 2016, staat met stip op één dat we christocentrisch willen zijn. Dat past ook bij onze beider tradities. Ik denk aan het devies van de stichter van de CAMA, A.B. Simpson, ‘Jesus only’⁷ en aan dat van de grote baptistenprediker C.H. Spurgeon ‘None but Jesus’.⁸ Jezus Christus, dat is de naam die ons verbindt *en ons aan elkaar verplicht*. Tien jaar geleden, in 2009, vierden we ons jubileum vierhonderd jaar baptisme met als motto ‘kiezen voor verbinding’ en sindsdien zijn we als Unie en ABC met elkaar in gesprek. En nu zitten we in de fase dat het heel concreet gaat worden. En het er dus ook op aan komt. Dan wordt het soms ook weer spannend. Want als de puntjes op de i gezet moeten worden kan het zo maar ineens weer belangrijk worden waar die puntjes precies komen te staan en of het wel de goede puntjes zijn en vooral: onze puntjes, onze belangen, onze verworvenheden. Maar ‘als puntje bij paaltje komt’ gaat het daar dus niet om. Het gaat om Christus en zijn belang, zijn wil, zijn koningschap, zijn Koninkrijk. En laten we eerlijk zijn: in het licht van dat Koninkrijk is het eigenlijk maar ‘peanuts’ wat wij hier doen en zijn er nog veel grotere uitdagingen die ons wachten.⁹ En er is nog iets. Velen van ons zijn opgegroeid in de

⁷ Diverse auteurs, *Typisch CAMA. Prominente personen en karakteristieke kenmerken van de CAMA* (Apeldoorn: CLC-Publicaties, 2018), 13.

⁸ Zie zijn preek onder deze titel in Curtis W. Freeman, James Wm. McClendon Jr., C. Rosalee Velloso Ewell (ed.), *Baptist Roots. A Reader in the Theology of a Christian People* (Valley Forge: Judson Press, 1999), 207-215.

⁹ Zie daarover Teun van der Leer, ‘Op weg naar evangelisch-gereformeerde kerken’, in: Jaap Dekker, Kees de Groot, Jan van Helden (red.), *Dan is het aardse leven goed. Theologische opstellen aangeboden aan Dr. Ad van der Dussen* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2019), 109-120.

traditie van de Unie of van de CAMA of nog anderszins, en we hebben daar vaak goede herinneringen aan, zien de waarde ervan. En er is niets op tegen om de schatten van die tradities mee te nemen de toekomst in. Integendeel. Ik heb daar in mijn openingscollege van 2016, ‘Levend water uit oude bronnen’ meer over gezegd, waarbij ik de kracht en de waarde van (onze) traditie laat uitlopen op een pleidooi voor een theocentrische concentratie op discipelschap, een nieuwe concentratie op de Bijbel en een kerkelijke ontleding omwille van de ene kerk van Christus. Het is hieronder nog eens na te lezen. Maar tegelijk groeit er een nieuwe generatie op – ook binnen onze gemeenten – die helemaal geen wortels heeft in enige traditie. Ze komen van alle kanten, oriënteren zich naar alle kanten en netwerken zich een slag in de rondte zonder zich direct aan het een of het ander te binden. Jan Wolsheimer, tot vorig jaar CAMA-voorganger in Woerden en nu directeur van Missie Nederland, noemt dat dit voorjaar in een van zijn blogs ‘een mooie kans om samen een nieuwe traditie te bouwen – een traditie van gezamenlijkheid’.¹⁰ Een traditie van gezamenlijkheid rondom Jezus Christus als het centrum, als het hart, en wij allen ons bewegend richting dat centrum *en daarmee als vrucht daarvan ook richting elkaar*.¹¹ Jan betreft dat vooral op plaatselijke samenwerking tussen kerken maar ik zou het vandaag willen betrekken op ons proces. Laten we omwille van Christus, omwille van zijn Rijk en omwille van zijn missie, de offers brengen die nodig zijn om ‘één in liefde te

¹⁰ Hij schreef deze blog op 28 april 2019, <http://www.eeuwigheid.nl/een-theologie-van-gezamenlijkheid/>, geraadpleegd d.d. 29-10-19.

¹¹ Een beeld dat de Zweedse Lutherse aartsbisschop van Uppsala en oecumenische pionier Nathan Söderblom al in de jaren dertig gebruikte en dat Visser ’t Hooft ‘de enig mogelijke oecumenische meetkunde’ noemt. W.A. Visser ’t Hooft, *Memoires. Een leven in de oecumene* (Kampen: Kok, 1971), 296.

zijn, één in streven en één van geest' (2:2) 'in overeenstemming met het evangelie' (1:27) en omwille van het getuigenis van het evangelie. Want 'Jezus Christus is Heer, tot eer van God, de Vader!' (2:11) Dat is uiteindelijk het enige waar het om gaat. 'Jesus only'; 'None but Jesus'!

Levend water uit oude bronnen

Inspiratie uit de Reformatie

Openingscollege 59e collegejaar Baptisten Seminarium,
op 8 oktober 2016 in het *Baptist House* in Amsterdam

Inleiding

Levend water uit oude bronnen? Inspiratie uit die belegen Reformatie? Van vijfhonderd(!) jaar terug? Is dat niet allang verleden tijd? Wij leven toch nu?! We moeten vooruit kijken, niet achteruit (Fil. 3:14). Wat nieuw is of vernieuwing heet heeft bij ons al gauw een streepje voor. Bij nieuw ‘ruiken’ we de adem van de Geest; aan ‘oud’ zit voor ons een heel ander luchtje.

Toch kun je daar ook heel anders tegenaan kijken. Ik denk aan die anekdote over twee Ooster-Orthodoxe priesters die een evangelische conferentie bezoeken. Eén van hen moet tijdens het programma even naar het toilet en vraagt bij terugkomst: ‘Heb ik iets gemist?’ Waarop de ander geruststellend antwoordt: ‘Nee hoor, het was allemaal nieuw’.

Dat is een heel andere benadering die juist niet uitgaat van het volgen van elke nieuwe trend en elke opvallende hype, maar die het veel meer zoekt in wat zich al bewezen heeft en de tijd heeft weten te verduren: dat heeft pas waarde! Daar wordt het woord Traditie bij wijze van spreken – maar vaak ook letterlijk – met een hoofdletter geschreven.

Dat zul je bij baptisten niet snel tegenkomen. Die associëren het begrip traditie vooral met saai, dor, achterhaald; zeker niet inspirerend. Het punt is dat ze traditie verwarren met traditionalisme, de traditie om de traditie, het star vasthouden aan. Jaroslav Pelikan heeft het onderscheid daartussen prachtig onder woorden gebracht in de inleiding op zijn vijfdelige dogmengeschiedenis (over traditie gesproken!): ‘Traditie is het levende geloof van de doden. Traditionalisme is het dode geloof van de levenden’.¹²

Daarom noemt G.K. Chesterton traditie ‘uitbreiding van het stemrecht’ want, schrijft hij op de hem kenmerkende ironisch scherpe wijze: ‘Traditie betekent het geven van stemrecht aan de meest obscure van alle klassen, namelijk onze voorouders. Het is de democratie van de doden. Traditie weigert zich te onderwerpen aan de kleine en aanmatigende oligarchie van hen, die zuiver toevallig nu over de aarde rondwandelen. Alle democraten zijn ertegen dat aan mensen kiesbevoegdheid ontzegd wordt op de toevallige grond van hun geboorte; de traditie is er tegen, dat die bevoegdheid aan mensen ontzegd wordt op de toevallige grond van hun dood. (...) Wij willen de doden bij onze beraadslagingen hebben’.¹³

We doen onszelf dus echt tekort als we de geschiedenis negeren, omdat daar letterlijk veel te halen valt. Vandaar die titel: *Levend water uit oude bronnen*. Het verleden kan opnieuw tot

¹² ‘Tradition is the living faith of the dead; traditionalism is the dead faith of the living’. J. Pelikan, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine, Volume 1, The Emergence of the Catholic Tradition (100-600)* (Chicago: The University of Chicago Press, 1971), 9.

¹³ G.K. Chesterton, *Orthodoxie* (Bilthoven: Amboboeken, 1970), 57.

ons spreken en ons zelfs *vernieuwen!* Je zou het ook zo kunnen zeggen: We hebben wortels nodig, willen we vrucht dragen!

Zijn wij wel protestants?

Maar hebben wij *protestantse* wortels?¹⁴ Zijn wij kinderen van de Reformatie? Als we teruggaan naar de oorsprong van het woord ‘protestantisme’ dan belanden we op de Tweede Rijksdag van Spiers in 1529, waar zes Duitse prinses en veertien rijkssteden *protesteerden* tegen besluiten die neerkwamen op de herbevestiging van het Edict van Worms (1521), dat Luther en zijn hervormingsprogramma de wacht had aangezegd. Hun verklaring droeg de naam *Protestation*, wat zowel ‘protesteren’ als ‘getuigen, publiekelijk verklaren’ kan betekenen.¹⁵

Op het eerste gezicht zou je zeggen dat we ons als baptisten met beide betekenissen goed kunnen identificeren. We zijn immers non-conformisten van huis uit en hebben regelmatig geprotesteerd tegen allerlei vormen van dwang ‘van boven’, hetzij van de staat, hetzij van de kerk. En we getuigen ook graag van ons geloof in Christus. Maar als we ons realiseren dat op diezelfde Rijksdag van Spiers de doodstraf werd opgelegd voor de overdoop, zonder vorm van proces, en dat de anabaptisten kettters,

¹⁴ Walter Klaassen, *Anabaptism: Neither Catholic nor Protestant* (Waterloo: Conrad Press, 1973).

¹⁵ F.G.M. Broeyer, “De achtergrond van het woord ‘protestants’” in *Kerk en Theologie* 55.4 (2004), 265. In die laatste betekenis had Luther het woord ook gebruikt in de ‘Resolutions’ die hij in 1518 ter toelichting op zijn 95 stellingen schreef: ‘In de eerste plaats verklaar ik (Latijn: *protestor*) absoluut niets te willen zeggen of houden dan wat primair in en uit de Heilige Schriften (...) afgeleid wordt en afgeleid kan worden’. Zie J.N. Bakhuizen van den Brink, *Protestantse pleidooien I* (Kampen: Kok, 1962), 72.

rebellen en godslasteraars werden genoemd met instemming van de meeste hervormers en in het bijzonder Melanchton,¹⁶ dan worden we misschien toch iets minder enthousiast om ons onder de protestanten te scharen.

Bovendien kunnen we ons met goed recht afvragen of we ecclesiologisch niet tot het zo genoemde ‘derde type’ behoren, naast katholiek en protestant, de zogenaamde vrije kerken of ‘Believers Churches’, voortgekomen uit onze meest directe voorvaderen: de anabaptisten enerzijds en de puriteinen anderzijds.¹⁷ Dan zitten we bij wat later genoemd is de *Radicale Reformatie* en bij de ‘hotter sort of Protestants’, zoals Collison de puriteinen aanduidde.¹⁸

Onze reformatische erfenis is dus niet eenduidig, maar dat is de Reformatie zelf ook niet. Historici spreken niet voor niets bij voorkeur over de Europese Reformaties¹⁹ en de erfenis is erg gevarieerd, al noem ik dat dan wel graag een *rijke* variatie.

¹⁶ Thorwald Lorenzen, “Die Reformation und die Baptisten – eine historische Analyse und systematische Folgerungen” in *Theologisches Gespräch* 2000.3, 75, Hans-Jürgen Goertz, *Die Täufer. Geschichte und Deutung* (München: Beck, 1980), 127, 136.

¹⁷ Door Newbigin ‘Pentecostal’ genoemd en door McClendon ‘Baptist with a small b’. Lesslie Newbigin, *The Household of God: Lectures on the Nature of the Church* (London: SCM Press LTD, 1953), 9, James Wm. McClendon jr., *Systematic Theology Vol. 1: Ethics* (Nashville: Abingdon, 1986, 2002), chapter 1, *Vol. 2 Doctrine* (Nashville: Abingdon, 1994), 332-345. Vgl. ook Donald Durnbaugh, *The Believers’ Church. The History and Character of Radical Protestantism* (Eugene: Wipf and Stock Publ., 1968).

¹⁸ Patrick Collinson, *Elizabethan Puritan Movement* (Oxford: Oxford University Press, 1967), 27.

¹⁹ Cf. Carter Lindberg, *The European Reformations* (Malden: Blackwell Publ., 2010¹⁹⁹⁶).

Voor een betoog van vijftientig minuten moet ik uiteraard een keuze maken als het gaat om wat ik vandaag daaruit naar voren wil brengen en wil actualiseren. Als selectie criterium heb ik gekeken naar actuele praktijken in onze gemeenten zoals ik ze waarneem en zoals ze ook wel uit ons onderzoek *Mapping Baptist Identity* naar voren komen en wil ik rond drie waarnemingen iets aanstippen van waar ik levend water vermoed uit de oude bronnen van de Reformaties, al dan niet ‘radicaal’.²⁰

Ik ga achtereenvolgens in op de praktijk van onze zondagse samenkomsten, de praktijk van de gemeentevergadering en de praktijk van onze interkerkelijke samenwerking, om dan te eindigen met drie ‘urgendapunten’ voor ons als geloofsgemeenschap en als theologische opleiding.

1. Onze samenkomsten

Wie geen vreemdeling is in (baptisten) Jeruzalem, weet dat de grootste veranderingen van de afgelopen jaren we zeggen dertig jaar zich hebben voltrokken bij onze zondagmorgendiensten, die steeds meer wat Evert van der Poll een kameelstructuur noemt hebben gekregen: eerst een bult zang & aanbidding, daarna bult twee, de preek en verder weinig meer daar omheen. Dit leidt behalve tot een sterke reductie van liturgische vormen en hun betekenis, ook tot een verschuiving in beleving, prioriteiten en inhoud. Kerkkeuzen worden meer en meer gemaakt

²⁰ Voor de (voorlopige) onderzoeksresultaten van *Mapping Baptist Identity*, zie https://baptisten.nl/images/seminarium/onderzoek/Forschungsbericht_OKBI_2018_-_samenvatting_-_fin.pdf en Henk Bakker, *Mapping Baptist Identity in The Netherlands: Forschungsbericht* (nog te verschijnen).

op basis van zang en muziek, en kerkscheuringen vinden hun oorzaak steeds vaker in de muziekcultuur, ‘worship wars’ noemen ze dat in de VS. De ‘aanbidding’ moet goed voelen en ons goed doen. De valkuil is dan dat de kerkdienst geïnstrumentaliseerd wordt tot wat Van der Poll noemt ‘een muzikaal aangestuurde ervaring van Gods aanwezigheid’.²¹ Van Ruler schreef nota bene al in 1972: ‘Vroeger wilden de mensen *gesticht*, later *verlicht* en nu *geamuseerd* worden’.²²

Wat we niet moeten onderschatten is dat onze spiritualiteit, ons geloofsleven, in sterke mate wordt gevormd door de liturgie of door het gebrek daaraan. Liedteksten hebben misschien wel een grotere impact op ons geloof en onze theologie dan bijbelteksten. Iemand die alleen maar Opwekkingsliederen zingt ontwikkelt echt een andere spiritualiteit dan iemand die alleen psalmen zingt. We mogen ons dus best zorgen maken over de monocultuur die ontstaat rond het gebruik van uitsluitend ‘global praise worship’.

Ik noem nog een voorbeeld dat hier enigszins aan verwant is. Dat is de opvallende verschuiving bij doopgetuigenissen. Gingen die vroeger vooral over *wat* men geloofde en vooral *in Wie* men geloofde, tegenwoordig gaat het vaak overwegend over heel particuliere opvattingen naar aanleiding van heel particuliere geloofservaringen en is de motivatie om lid te worden van deze gemeente in de meeste gevallen ‘omdat ik me hier thuis

²¹ Evert W. van de Poll, *Samen in de naam van Jezus* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2009), 82. Van de Poll refereert hier ook aan de Amerikaanse begrippen ‘music-driven worship’ en ‘worship wars’.

²² A.A. van Ruler, *Waarom zou ik naar de kerk gaan?* (Nijkerk: Callenbach, 1972), p. 19.

voel'. Maar inhoudelijk is het vaak uiterst mager en soms worden God of Christus helemaal niet genoemd. Olof de Vries schreef hier trouwens al over in zijn 'Gelovig gedoopt' uit 2009 en zegt dan dat in het verleden na dergelijke getuigenissen de ouderling resoluut naar het doopvont zou zijn gelopen om de stop eruit te trekken.²³

Nu weet ik wel dat Luthers concentratie op de heel persoonlijke vraag 'hoe krijg ik een genadig God' er mede onbewust debet aan is geweest dat kerk en samenleving steeds meer geprivatiseerd zijn geraakt en zelfs gesecculariseerd,²⁴ maar dat neemt niet weg dat bij Luther het accent ongetwijfeld lag op 'hoe krijg ik een genadig *God*', terwijl de vraag vandaag vooral zou luiden 'hoe krijg *ik* een genadig God', of, meer waarschijnlijk 'hoe krijg ik een aardige God, een zorgzame God, een bevestigende God'. Er vindt een onbewuste verschuiving plaats van theocentrisch naar antropocentrisch denken en geloven.

Van de Reformaties kunnen we hier twee dingen leren. Luther, Calvijn en zeker ook de puriteinen zagen het leven als geschapen door en bestemd voor de glorie van God. Misschien dat vraag en antwoord 1 van de *Westminster Catechismus* dat wel het allermooist en duidelijkst onder woorden brengt: **'What is the chief and highest end of man? Man's chief and highest end**

²³ Olof H. de Vries, *Gelovig gedoopt. 400 jaar baptisme, 150 jaar in Nederland* (Kampen: Kok, 2009), 313.

²⁴ Brad S. Gregory, *The Unintended Reformation. How a Religious Revolution Secularized Society* (Cambridge: Harvard University Press, 2012) en Charles Taylor, *Een seculiere tijd* (Rotterdam: Lemniscaat, 2012).

is to glorify God, and to fully enjoy him forever'.²⁵ Wat dat betreft heeft het eerste hoofdstuk van Rick Warrens bestseller 'Doelgericht leven' een verrassend tegendraads geluid, met de titel 'het begint allemaal bij God' en als openingszin 'het gaat niet om u'.²⁶ Waar je begint, daar kom je uiteindelijk ook uit zou je kunnen zeggen. Ik heb jaren geleden al voorgoed van Karl Barth geleerd dat wie niet bij God begint, ook nooit bij Hem zal uitkomen.

Het tweede – en dat komt vooral uit de Radicale Reformatie – is het spreken over de 'zoete' en de 'bittere' Christus. Van de laatste keren de meeste mensen zich liever af; men wil vooral de 'zoete' Christus. Maar de 'zoete' Christus kan alleen worden ervaren nadat men de 'bittere' Christus heeft geproefd, aldus Thomas Müntzer en Hans Hut.²⁷ Er is een verschil tussen zelfaanvaarding en zelfverloochening. Er is een verschil tussen een theocentrisch en een antropocentrisch geloof. Om in dit verband nog even op die doopgetuigenissen terug te komen. Ik zie en begrijp de kracht van persoonlijke verhalen maar ik geloof echt dat ze vaak een zekere deconstructie nodig hebben om verhalen te worden die werkelijk verbonden zijn met het verhaal van het leven, het onderwijs, het lijden, de kruisiging en de opstanding van Degene in wiens naam de dopeling na zijn of haar getuigenis wordt gedoopt.

²⁵ *Westminster Confession of Faith* (Glasgow: Free Presbyterian Publications, 2003¹⁹⁵⁸), 129.

²⁶ Rick Warren, *Doelgericht leven* (Vaassen: Medema, 2003), 16.

²⁷ Walter Klaassen, "Hans Hut and Thomas Muntzer" in *Baptist Quarterly* 19.5 (1962), 223.

2. Onze gemeentevergaderingen

Het congregationalisme was de afslag van een minderheid onder de separatisten in Engeland (al zijn de eerste sporen ervan ook te traceren bij de anabaptisten en zelfs bij Luther in zijn inleiding op de Deutsche Messe), maar het kreeg nadrukkelijk voet aan de grond binnen het baptisme. Zeker in Uniegemeenten wordt er nog altijd veel waarde aan gehecht: de gemeentevergadering is het hoogste orgaan, daar vallen de besluiten. Zo deden de vroege baptisten dat: Biddend (en vaak ook vastend) samenkomen rond een open Bijbel ‘to discern the mind of Christ’. Om dan bescheiden, maar ook vrijmoedig te kunnen zeggen: ‘Het heeft de Heilige Geest en ons goed gedacht’ (Hand. 15:28 NBG51). Daarom staat nog altijd in veel statuten en/of huishoudelijke reglementen van gemeenten de opdracht aan leden om niet alleen de samenkomsten te bezoeken, maar ook de gemeentevergaderingen.

Maar nu de praktijk. Want hoe mooi het ook klinkt, in de praktijk worden gemeentevergaderingen, om het eufemistisch te zeggen, bepaald niet als hoogtepunten in het gemeentelijk leven ervaren. Toen we in de jaren negentig in mijn eerste gemeente doopmentoren aanstelden die pas-gedoopten een jaar lang begeleidden op hun geloofsweg, was één van de afspraken dat mentor en gedoopte samen hun eerste gemeentevergadering zouden bezoeken, zodat de mentor ‘nazorg’ zou kunnen doen. De discrepantie tussen de zondagmorgen en de gemeentevergadering was vaak te groot.

Onderzoek laat zien dat er in Engeland in de 19e eeuw een verschuiving plaatsvond van de gemeentevergadering als ‘covenant meeting’ naar ‘business meeting’, met alle gevolgen van dien. De afstand tussen samenkomst en vergadering werd daarna steeds groter.²⁸

Wat we misschien opnieuw moeten leren en ontdekken is dat ook de gemeentevergadering een samenkomen is *rondom Jezus Christus*. Waar twee of drie samen zijn in zijn naam, daar is Hij in het midden (Mat. 18:20) *en is die naam bepalend voor wat daar gebeurt*. Het enige doel van de zondagmorgen, is ook het enige doel van de maandag- of donderdagavond, of op welke moment de gemeente ook maar vergadert: om de wil van Christus te verstaan en te doen.

Daartoe moeten de Schriften opengaan en het is hier dat de Reformaties ons veel te leren hebben. Tijdens zijn proces in Worms in 1521 eindigt Luther zijn verdedigingsrede met de beroemde woorden ‘daarom ben ik door de plaatsen van de Heilige Schrift die ik naar voren gebracht heb in mijn geweten overwonnen en gefangen in het Woord van God. Daarom kan en wil ik niets herroepen’.²⁹ Deze later genoemde ‘sola Scriptura’-benadering vinden we terug bij alle hervormers: de Bijbel als het

²⁸ Zie hierover uitvoerig Malcolm J. Egner, ‘Whatever happened to the Covenant Community?’ in *Baptist Quarterly* 42 (oktober 2008), 519-538 en ‘In search of the church meeting’ in *Baptist Ministers’ Journal*, July 2013, 3-8.

²⁹ ‘So bin ich durch die Stellen der heiligen Schrift, die ich angeführt habe, überwunden in meinem Gewissen und gefangen in dem Worte Gottes. Daher kann und will ich nichts widerrufen’, <http://www.luther.de/leben/worms.html>, geraadpleegd d.d. 5-10-2016 en de Nederlandse vertaling zelfde datum op <http://www.luther.de/nl/worms.html>.

Woord van God heeft het laatste woord en elke christen heeft het recht om de Bijbel zelfstandig te lezen en uit te leggen.

Daar zit trouwens ook wel een probleem; Alistair McGrath noemt dit ‘Christianity’s dangerous idea’,³⁰ aangezien het de deur opende naar een brede diversiteit in bijbeluitleg en grote verschillen in visies en overtuigingen. ‘Elke ketter heeft zijn letter’. Van met name de anabaptisten, maar ook de vroege baptisten, kunnen we leren dat we de Bijbel weliswaar zelfstandig moeten lezen en interpreteren, maar dat ‘the proof of the pudding is in the eating it...together’!³¹ Wat we daarom nodig hebben is:

a. In de eerste plaats *kennis* van de Bijbel. Er is sprake van een groeiend bijbels analfabetisme, zowel in onze samenleving als binnen onze gemeenten en zelfs onder theologiestudenten. Fijn als iedereen het recht heeft de Bijbel uit te leggen, maar dan is het wel handig om te weten wat er in staat! Maar zelfs al kennen we de Bijbel uit ons hoofd, dan nog is het van belang dat we hem:

b. *samen* lezen. Zoals wanneer twee of drie profeten spreken, ‘de anderen’ het moeten beoordelen (1 Kor. 14:29), zo zullen onze individuele interpretaties steeds moeten worden getoetst in de gemeenschap die ‘in gemeenschappelijk gebed en beraad’ de wil

³⁰ Alistair McGrath, *Christianity’s Dangerous Idea* (New York: HarperCollins, 2007), 2.

³¹ ‘De doperse beweging is allereerst een bijbelbeweging en dat is zij tot op de huidige dag gebleven. De gemeente leest en leeft uit de Schrift. Uitleg en toepassing van de Schrift is een zaak van de gehele gemeente’. J. Reiling, ‘Vierhonderdvijftig jaren dopers (2)’, *De Christen* 90.43 (1975), 5.

van Christus onderscheidt. Daarom is het onderling geloofsge-sprek zo van belang, bijvoorbeeld in de kringen. Maar we zullen ten derde ook bereid moeten zijn om:

c. langer te luisteren naar de bijbeltekst. We leven in een fast-food-wereld, en als we iets willen weten, dan graag zo snel mogelijk met een paar muisklikken als het kan. Maar als het om Schriftuitleg gaat kunnen we daarmee niet volstaan en is het nodig dieper te graven en langer te luisteren. En niet te snel conclusies trekken, wat meestal betekent dat het oppervlakkige conclusies zijn en/of wel heel erg in overeenstemming met wat we zelf al dachten. Dan lopen we het gevaar onze eigen gedachten eerst *in* de Schrift te stoppen om ze er vervolgens weer uit te halen. Laten we niet vergeten dat wat de Schrift werkelijk zegt niet altijd aangenaam is maar vaak juist storend, want de Bijbel is een behoorlijk subversief boek. Paulus beschrijft het doel van de geïnspireerde Schriften niet voor niets als geschonken ter ‘le-ring, weerlegging, verbetering en opvoeding’! (2 Tim. 3:16-17 NBG’51) De Schriften spreken ons niet alleen aan, maar ook tegen. Luther noemde de Bijbel zelfs onze tegenstander, reden waarom hij het predikambt zo hoog schatte. En daarom is het van het allergrootste belang dat wij als we de Bijbel lezen, ten vierde:

d. altijd open blijven staan voor nieuwe en zelfs gewijzigde in-zichten. Dat is een houding die je van het begin af aan bij ana-baptisten en vroege baptisten steeds terug ziet komen. Ik denk aan de beroemde brief van Conrad Grebel aan Thomas Münt-zer van 5 september 1524, door Walter Klaassen ‘het handvest

van de vrije kerken' genoemd,³² die hij afsluit met de typerende woorden 'wat we niet juist hebben verstaan, informeer en instrueer ons daarover'.³³ En zo schrijft Hubmaier ter afsluiting van zijn stellingen over de mis: 'Dit is wat ik geloof betreffende de maaltijd van Christus. Als er een christen op aarde is die het me beter uit kan leggen, laat hij dit om Gods wil dan doen vanuit de Schrift. Dan zal ik hem van harte volgen, zoals hij Christus volgt, met grote dankbaarheid'. En dan volgt zijn beroemde zin, die veel terugkeert in zijn werk: *Die Wahrheit ist Untödtlich*.³⁴ Daar zat enerzijds de onverschrokken bereidheid in voor die waarheid te worden gedood (wat in 1528 dan ook is gebeurd, op de brandstapel, terwijl zijn vrouw genadiglijk werd verdrinken in de Donau) maar ook de gedachte, 'ik zou soms kunnen dwalen en ik zal ook eens sterven, maar de waarheid is van God en die sterft nooit'.³⁵

Diezelfde mentaliteit treffen we ook aan bij de vroege baptisten, bijvoorbeeld in de *London Confession*, waar de versie van 1646 zo afsluit:

Also we confess that we know but in part, and that we are ignorant of many things which we desire and seek to know; and if any shall do us that friendly part to show us from the

³² Called by Walter Klaassen 'the charter of the free church' in *Anabaptism*, 11.

³³ 'Was wir nicht recht verstanden haben, darüber unterrichte und belehre uns'. Heinold Fast, *Der linke Flügel der Reformation* (Bremen: Carl Schünemann Verlag, 1962), 23.

³⁴ Walter Pipkin, *Scolar, Pastor, Martyr. The Life and Ministry of Balthasar Hubmaier (ca. 1480-1528)* (Praha: International Baptist Theological Seminary, 2008), 18.

³⁵ Vgl. James Wm. McClendon Jr., *Systematic Theology: Ethics* (Nashville: Abingdon Press, 2002¹⁹⁸⁶), 41.

word of God that we see not, we shall have cause to be thankful to God and them.³⁶

Dit, ook wel ‘further light’ principe genoemd, is het vaste vertrouwen dat – in bekende woorden toegeschreven aan de separatist John Robinson – ‘the Lord had more truth and light yet to break forth out of his holy word’,³⁷ of in de verbondstekst uit 1607 in Scrooby and Gainsborough, de groep van onder anderen John Smyth, de latere eerste baptist,; ‘Gods wegen, zoals die ons bekend zijn of bekend gemaakt zullen worden’.³⁸ Deze broeders en zusters openden hun Bijbel in de verwachting te ontdekken, of misschien beter gezegd te ontvangen ‘oude en nieuwe schatten’. Olof de Vries noemt dat bijbelverwachting. Geen bijbelopvatting, dan vinden wij iets *over* het Woord van God, maar bijbelverwachting, dan ontvangen wij iets *uit* het Woord van God. We zijn onderdeel van een altijd voortgaand gesprek over alles wat op ons pad komt ‘gelegen of ongelegen’ (2 Tim. 4:2). Als bepaalde dingen onder ons niet meer bespreekbaar zijn, zo waarschuwde Jannes Reiling al in 1980, dan heerst de traditie over de Schrift, en dat is

³⁶ In: William L. Lumpkin, *Baptist Confessions of Faith* (Valley Forge: Judson Press, 1969¹⁹⁵⁹), 149.

³⁷ Hoewel de letterlijke tekst historisch gezien betwijfeld wordt, zijn de woorden in de geest van Robinson. Zie Timothy George, *John Robinson and the English Separatist Tradition* (Macon: Mercer University Press, 1982), 91-92.

³⁸ Dr. J. Bakker, *John Smyth. De stichter van het Baptisme* (Wageningen: H. Veenman & Zonen, z.j.), 48.

precies wat we niet willen.³⁹ In het voortgaande gesprek zullen we de Bijbel steeds weer opnieuw aan het woord moeten laten.⁴⁰

3. Onze interkerkelijke samenwerking

Ik ga het hier niet expliciet hebben over de gesprekken die we voeren met de ABC-gemeenten. Wel geldt alles wat ik over dit onderwerp ga zeggen ook impliciet voor dat proces. Want hoe ingewikkeld sommigen dat proces misschien al ervaren, het is nog maar een begin van een veel grotere en bredere opdracht waartoe we in deze tijd geroepen worden, juist ook in het licht van de breuk van de Reformaties. Overigens ging het ook toen en daar om herstel en vernieuwing van de ene kerk. Al is dat duidelijk heel anders uitpakkt.

Laten we er geen doekjes omwinden: de kerk boert in heel Europa geweldig achteruit. Ik was vorige week in Estland waar men met enige gene erkende tot de meest geseclariseerde landen van Europa te behoren. Maar in Nederland blijven we niet ver achter, het laatste rapport *God in Nederland* spreekt er duidelijke taal over.⁴¹ We hebben het daar bij de opening van ons academisch jaar op de Vrije Universiteit nog uitvoerig over gehad.

³⁹ Dr. J. Reiling, *Heden en toekomst. De weg van de baptisten gemeenten in Nederland in de jaren tachtig* (Bosch & Duin: Unie van Baptisten Gemeenten in Nederland, 1980), 43.

⁴⁰ Over hoe we deze praktijk van 'samen de wil van Christus onderscheiden' verder kunnen ontwikkelen, zie Ingeborg Janssen-te Loo (red.), *Samen ontdekken! De uitdaging van de vergader(en)de gemeente: samen de wil van Christus onderscheiden* (Amsterdam: Unie van Baptistengemeenten, 2016) Baptistica Reeks 10, en meer specifiek over de gemeentevergadering: Teun van der Leer, 'Wij zijn niet autonoom en zeker geen democratie', in: Henk Bakker e.a. (red.), *De geschiedenis van het Schriftwoord gaat door. Gedachten ter markering van de theologie van dr. O.H. de Vries* (Utrecht: Kok, 2014), 146-162.

⁴¹ Ton Bernts, Joantine Berghuijs, *God in Nederland 1966-2015* (Utrecht: TenHave, 2015).

En laten we ons als baptisten en evangelischen niet te snel rijk rekenen met onze over het algemeen nog redelijk tot soms zelfs zeer gevulde kerken met nog altijd – op diverse plekken – behoorlijk wat jeugd. Aan veel van onze gemeenten gaat de kaalslag niet voorbij, diverse groeiende gemeenten groeien deels door overloop uit andere kerken (wat op zichzelf niet verkeerd hoeft te zijn – fijn dat mensen toch nog ergens onderdak vinden – maar het maakt op het geheel van de kerk dus niets uit) en niets garandeert op dit moment dat het zich bij ons in deze of een volgende generatie niet alsnog in een hoger tempo gaat voltrekken.

Ik wil het hier hebben over de oecumenische roeping van de kerk – in de woorden, *gebedswoorden* van Jezus ‘dat zij een zijn opdat de wereld gelove’ – en de offerbereidheid en zelfontleding die daarvoor nodig zijn. Nogmaals, geen van de hervormers was uit op een breuk binnen de kerk. Luther ging het in zijn 95 stellingen om een betere, bijbelsere, boetepraktijk. Toen die vooral werd opgevat als een aanval op het instituut en met name op de paus en hij vooral daarop werd aangevallen, kreeg het conflict een andere dynamiek en begon Luther steeds nadrukkelijker aan de poorten van Rome te rammelen.⁴² Van Calvijn is bekend dat hij bereid

⁴² Kenneth Appold schrijft hierover: ‘By responding to a question that Luther had not intended to raise, Rome shifted the focus of the debate. That was a perilous blunder. A controversy initially limited to indulgences now became a public referendum on the papacy itself. Unwittingly, Luther had tapped into a deep pool of insecurity in Rome. (...) Ironically, Luther had had no intention of challenging the pope. But by overplaying its hand, the curia now conjured up the very danger it wanted so much to evade’, in *The Reformation. A Brief History* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), 50.

was de zeven zeeën van de wereld te bevaren, als hij daarmee de eenheid van alle gelovigen dichterbij kon brengen.

Een van de schaduwzijden van de Reformaties, misschien wel *de* schaduwzijde, is de fragmentatie die erop volgde doordat de drempel tot afscheiding steeds lager werd, omdat, zoals McGrath nog vriendelijk formuleert ‘iedereen het wel goed bedoelde, maar bepaald niet hetzelfde bedoelde’.⁴³ Verderop spreekt hij over de gevolgen in termen van ‘congregational inflation’, ‘consumerist mentality’ en ‘a Darwinian process of competition and survival’.⁴⁴ Dan zitten we bij de achilleshiel van het protestantisme en van de hele evangelische beweging. De te lage drempel om uiteen te gaan en/of ‘voor onszelf’ te beginnen. Vorige maand gaf de ‘protestantse’ bisschop De Korte⁴⁵ twee redenen aan waarom hij, met al zijn oprechte waardering voor het protestantisme, niet protestant is, namelijk de onderwaardering van het sacrament en ‘de vele splitsingen binnen de protestantse wereld. (...) Voor een buitenstaander is het onbegrijpelijk dat in ons goede vaderland meer dan tien kerken zijn die zich allemaal gereformeerd noemen. Voor een Rooms-katholiek is deze repeterende breuk verwonderlijk en vanuit de roeping tot kerkelijke eenheid hoogst ernstig en ongelukkig’.⁴⁶

Maar het is niet alleen iemand van buiten die de vinger op deze zere plek legt. In juni 2016 bezocht ik de 17th Believers Church

⁴³ Alister McGrath, *Christianity's Dangerous Idea*, 1.

⁴⁴ Alister McGrath, *Christianity's Dangerous Idea*, 254, 255.

⁴⁵ Zo genoemd door Gerrit de Fijter bij zijn installatie in 2008, *Nederlands Dagblad*, 21-9-2016.

⁴⁶ *Nederlands Dagblad*, 21-9-2016.

Conferentie in Nova Scotia, Canada, en het thema was ‘The Tendency Towards Separation’. Daar bestudeerden we ‘the patterns of "come-outerism" and “prima-donnism”’.⁴⁷ De doopsgezinde historicus John Roth sprak over ‘the narcism of minor differences’ en suggereerde dat het wel eens te maken zou kunnen hebben met het DNA van onze ontstaansgeschiedenis.

Wordt het geen tijd dat we uiterst serieus gaan kijken naar onze huidige kerkelijke aannames, pretenties en organisaties en ons afvragen wat daarvan zou moeten worden opgegeven of aangepast om ons dichterbij te brengen bij dat ene lichaam ‘opdat de wereld gelove’?! En ja, dat zal offers vragen, namelijk het opofferen van bepaalde voorkeuren, van sommige gekoesterde tradities en zelfs van sommige van onze goede en waardevolle verworvenheden. Maar behoort het offer niet tot het hart van het evangelie?

Jannes Reiling schreef in de jaren zestig een kleine ecclesiologie in de toen bekende Carillon-reeks van TenHave. Daarin roept hij op tot wat je zou kunnen noemen een vorm van kerkelijke *kenosis*, kerkelijke ontleding, om ruimte te maken voor de Heilige Geest omwille van de eenheid van de kerk: ‘In die *kenosis* zal iedere kerk haar eigen vormen en tradities mee op moeten nemen, ook al zijn ze nog zo geheiligd en oud, en dan zal wel blijken of de Heilige Geest ze nog gebruiken kan of ze moet

⁴⁷ Zie de inmiddels verschenen bundel over deze conferentie: William H. Brackney with Evan L. Colford (ed.), *Come Out from among Them, and Be Ye Separate, Saith the Lord. Separatism and the Believers’ Church Tradition* (Eugene: Pickwick Publications, 2019).

afschaffen? ⁴⁸ De vraag is of we als kerkelijke gemeenschap bereid zijn om alles te verliezen omwille van het evangelie.

Wat voor urgenda leveren deze drie punten ons nu op?

1. Een theocentrische concentratie op discipelschap. Om het wat op scherp te zetten: Het gaat in de gemeente en in de theologie over God en over Jezus Christus, of het gaat nergens over. Het evangelie is geen amusement, geen 'feel good'-therapie. Ja, het is vol van vreugde en vrede en liefde, maar dat zijn stuk voor stuk vruchten van het kruis. En wie het kruis prediken en er zich voor hun redding aan vastklampen, zijn tevens geroepen het te dragen; niet zozeer om hun hals, als wel op hun rug. Discipelschap, waarvoor vandaag weer toenemende aandacht is, heeft tenminste te maken met zelfverloochening en kruisdragen, alle fundamentele teksten in het Nieuwe Testament brengen dat ermee in verband. Het zou een onderzoeksprogramma waard zijn om uit te vinden wat dit dan concreet betekent in zowel onze opleiding als in onze gemeenten. Discipelschap is één van de leerlijnen die we in onze opleiding verder willen uitwerken. Een eerste onderzoek daarnaar heeft afgelopen jaar inmiddels plaats gehad en zal zeker een vervolg krijgen.

2. Een nieuwe concentratie op de Bijbel om weer te worden wat we vaak beweren te zijn, terwijl we het niet zijn: bijbelgemeenten, waar de Schriften worden gekend, ze in gezamenlijkheid worden gelezen en waar ze, rond alle vragen die op onze weg komen, onbevangen en met verwachting worden geopend.

⁴⁸ J. Reiling, *Gemeenschap der heiligen: Over de gemeente van Jezus Christus naar het Nieuwe Testament* (Amsterdam: Ten Have, 1964), 152.

3. Kerkelijke ontleding omwille van de ene kerk van Christus. De bereidheid om onze kroonjuwelen opnieuw te wegen in het licht van onze gezamenlijke roeping als kerken anno nu in de Nederlandse ontkerkelijkende samenleving. Eén van de zaken waar we dan niet aan ontkomen is niet alleen na te denken over open lidmaatschap, maar ook over wederzijdse dooperkenning. Ik bedoel niet dat al te goedkope ‘ach, die doop daar is zoveel over gevochten, wat maakt het uit, iedereen die Jezus wil volgen mag erbij’. Nee, ik bedoel juist het ontwikkelen van een echte dooptheologie, die ons enerzijds onze geloofsdoopt beter doet verstaan, maar ook serieus neemt wat anderen ‘in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest’ doen op het in onze ogen verkeerde moment en met te weinig water. Hoe je het ook wendt of keert, de overdoop is een groot struikelblok in het oecumenische gesprek. Ik ben de laatste die zal zeggen dat de ‘schuld’ daarvoor alleen bij ons ligt – ik zie nog altijd veel in het voorstel van Karl Barth om zo spoedig mogelijk te stoppen met het dopen van zuigelingen, zodat de hele vraag rond overdoop over één generatie vanzelf verdwenen is. In de tussentijd – voordat u te vroeg juicht – vond Barth dan wel dat wij het overdopen per direct moesten staken.

Ik sluit af. Eén van de beelden die in de tweede helft van de twintigste eeuw het discours over de kerk mee zijn gaan kleuren is dat van de kerk als het volk van God dat onderweg is, ‘the pilgrim people of God’. Van een pelgrim kun je twee dingen zeggen: hij is er nog niet, hij is nog onderweg. Alle vormen, alle gestalten, ze zijn nog ten dele, nog flexibel. Het tweede is: er is een bestemming; hij is ergens naar onderweg, er ligt nog wat

voor hem, er is wat om naar uit te zien. En dat roept verlangen op, een woord dat je in de pelgrimspsalmen ziet domineren. De zekerheid wordt, om het met Noordmans te zeggen, in deze pelgrimspsalmen ‘verbogen en vervoegd tot verlangen’.⁴⁹

We zijn nog onderweg. De gemeente is nog altijd bezig te worden wie zij is. Er ligt nog wat voor ons!

⁴⁹ Slotzin van een meditatie over Ps. 42:2 in Verzameld Werk 8, 158.

‘Heer, leer ons bidden’

Gebed als bron en vrucht van theologie

Afscheidscollege bij de opening van het 62^e collegejaar van
het Baptisten Seminarium,
op 6 september 2019 in het *Baptist House* te Amsterdam

Inleiding

Toen ik dit voorjaar begon na te denken over mijn afscheidscollege was ik er vrij snel uit dat het over theologie en spiritualiteit moest gaan. Een integratie die we hier nadrukkelijk steeds zoeken, die zeer mijn hart heeft, en die ik graag als erfenis achterlaat. De titel is ontleend aan Lucas 11:1 waar de leerlingen aan Jezus, die aan het bidden is, vragen: ‘Heer, leer ons bidden’. Daarna volgt het Onze Vader, de gelijkenis van de vriend die bij een vriend voor een vriend midden in de nacht om brood komt vragen en daaraan gekoppeld Jezus’ oproep om te blijven vragen, zoeken en kloppen, met als ultieme gebedsverhoring ‘de heilige Geest’: ‘Als jullie dus, ook al zijn jullie slecht, je kinderen al goede gaven schenken, hoeveel te meer zal de Vader in de hemel dan niet de heilige Geest geven aan wie hem erom vragen’.

In die vier woorden ‘Heer, leer ons bidden’ en wat ik net genoemd heb erom heen, zit eigenlijk alles wat ik vanavond zeggen wil. Het gaat over ‘leren’ – en dat is toch vooral wat we hier doen – over het bidden, de spiritualiteit, over het gemeenschap-

pelijke, ‘ons’, wat diep in de Schrift en in onze ecclesiologie verankerd is – geloven is geen individuele zaak, maar gemeenschapsgebeuren – en natuurlijk over de ‘Heer’, Degene die de bron, de inhoud en het doel van alles is.

Grensgangers

Als Seminarium, behorend tot en bewegend tussen academie en kerk, zijn we grensgangers. Wij bewegen ons op de grens van wetenschappelijke distantie – die nodig en nuttig is om te ontdekken, te verstaan, te vernieuwen – en geloofsbetrokkenheid, omdat de liefde voor de Schrift, voor het evangelie, voor de kerk en bovenal voor haar Heer, ons leven nu eenmaal in beslag genomen heeft, en daar dus steeds – in het geleefde en beleefde geloof – ons vertrekpunt ligt. *Fides quaerens intellectum*, ik geloof om te begrijpen, zoals de middeleeuwse monnik Anselmus van Canterbury het formuleerde in zijn *Pros-logion*, letterlijk aanspraak, een theologisch traktaat in de vorm van een gebed. Zoals vele eeuwen eerder Augustinus zijn beroemde *Belijdenissen* ook in de vorm van een gebed schreef. Dat zegt op zich al iets over theologie! Karl Barth noemt het gebed zelfs de grondtoon van de theologie, niet alleen in de zin dat je bidt voordat je aan het werk gaat, maar ook in die zin dat de theologische arbeid zelf een voortdurend bidden is.⁵⁰ Zo roept het geloof de theologische bezinning op en zo voedt de theologie het geloof.

⁵⁰ ‘Een doen dat in al zijn dimensies, relaties en bewegingen de aard en de zin van een gebed heeft’. A.A. Spijkerboer, *Wat is evangelische theologie? De zwanenzang van Karl Barth* (Kampen: Kok, 1999), 93.

Permanent leren

Beginnen we bij dat ‘leren’. Eind juni was ik bij de ‘Graduation Ceremony’ van de postacademische migrantenopleiding aan de VU en wat me trof is dat men daar de studenten consequent aanspreekt met ‘fellow-learners’, mede-studenten. Mooi is dat! Ook hier willen we een *leergemeenschap* zijn van studenten en docenten samen, maar ook breder als geloofsgemeenschap. We stimuleren ‘kerk-breed’ *permanente* educatie en onderzoekszin, dat is nieuwsgierigheid, langer luisteren, je oordeel opschorten. Van de grote 19^e eeuwse theoloog Schleiermacher wordt verteld dat hij nog op hoge leeftijd weleens ‘student in de theologie’ achter zijn naam zette. En de grote twintigste-eeuwse theoloog Karl Barth spreekt in nota bene zijn laatste collegereeks over de noodzaak om in de theologie steeds weer bij het begin te beginnen (‘Mit der Anfang immer neu anfangen’).⁵¹ Want, zegt hij dan, met een verwijzing naar Klaagl. 3:23, als Gods goedheid iedere morgen nieuw is dan mag daarvoor iedere morgen opnieuw gedankt en naar verlangd worden. Uitgeleerd raken we dus nooit. Het Matteüsevangelie eindigt met die opdracht: ‘*Leert* hen onderhouden, al wat Ik u bevolen heb’ (Mat. 28:19 NBG’51). Een *permanente* opdracht tot *permanente* educatie. We zijn geroepen om te *leren*!

Het is best wel intrigerend dat de enige keer dat de leerlingen uit zichzelf aan Jezus vragen hun iets te leren – en dan kom ik bij het tweede woord – dat het dan over *bidden* gaat. *Dat* willen ze graag van Hem leren. Blijkbaar is bidden niet eenvoudig en gaat het niet vanzelf. Zoals Henri Nouwen zijn mooie boekje

⁵¹ Spijkerboer, *Wat is evangelische theologie?*, 96.

Met open handen. Notities over het gebed begint met de openingszin: ‘Bidden is toch wel moeilijk’.⁵² Eugene Peterson, die gebed een van de drie *dragende* delen van het predikantschap noemt – de andere twee zijn de Bijbel en geestelijke begeleiding en in ons nieuwe curriculum hebben we ze als drie kerntaken verankerd – noemt bidden ‘een geoefende opmerkzaamheid voor God ontwikkelen’⁵³ en dat is, zegt hij elders, ‘hard work’; hard werken.⁵⁴ Wat dat betreft heeft Thomas Merton – leermeester van Nouwen! – denk ik wel gelijk als hij zegt dat als het op bidden aankomt wij levenslang beginnelingen blijven.⁵⁵

De leerlingen vragen het op een moment dat Jezus *zelf* aan het bidden is! Ook dat is veelzeggend: de beste leermeesters zijn zij die niet alleen voor*zeggen*, maar vooral voor*leven* hoe het moet! Denk aan die prachtige omschrijving van de schriftgeleerde Ezra: ‘Hij was er namelijk met heel zijn hart op gericht de wet van de Heer te onderzoeken, die na te leven, en de Israëlieten te leren’ (Ezra 7:10): onderzoeken, naleven, leren. Daarop gericht ‘met heel zijn hart’. Theologie is geen compartiment, geen aparte afdeling in mijn leven of in mijn brein. Het is ook niet vooral God liefhebben met je verstand. Dat is veel te eenzijdig. Nee, het is de *integratie* van God liefhebben met heel je hart, heel je ziel, heel je verstand en al je kracht (Mar. 12:30). Peterson

⁵² Openingszin van Harrie J.M. Nouwen, *Bidden met open handen. Notities over het gebed* (Bilt-hoven: Ambo, 1971), 8. Dit is nog voor zijn Amerikaanse periode, als hij in Utrecht woont, en nog Harrie heet.

⁵³ Eugene H. Peterson, *Dragende Delen. Pastor zijn op authentieke wijze* (Gorinchem: Ekklesia, 1999), 18.

⁵⁴ Eugene H. Peterson, *Subversive Spirituality* (Grand Rapids: Eerdmans, 1997), 238.

⁵⁵ Thomas Merton, *Contemplative Prayer* (New York: Doubleday, 1996), 37.

noemt zijn werk daarom spirituele theologie ‘keeping what we think about God (theology) in organic union with the way we live with God (spirituality).⁵⁶ En daarom doortrekt het gebed – als een grondtoon dus (Karl Barth) – de theologie van begin tot eind; het is er zowel de bron als de vrucht van.

Gebed als bron en vrucht

Met die bron bedoel ik dat de geleefde theologie veelal vooraf gaat aan de geleerde theologie. We bidden, zingen, vieren en leven ons geloof, en daarop reflecterend articuleren we ons geloof. *Lex orandi lex credendi* noemde de Vroege Kerk dat: De regel van het gebed is de regel van het geloof.

Maar het is vooral ook vrucht van de theologie. Bidden is immers *antwoordend* spreken. De biddende gemeenschap reageert op wat zij van Godswege heeft gehoord, verstaan en begrepen. Wij spreken *omdat er tot ons gesproken is*. Het alternatief is dat we of alleen praten tegen onszelf⁵⁷ – een soort innerlijke dialoog, waar we best van op kunnen knappen, maar die ons uiteindelijk terugwerpt op onszelf – of we vormen ons een god naar ons

⁵⁶ Eugene H. Peterson, *Christ plays in ten thousand places. A conversation in spiritual theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 2005), 6.

⁵⁷ Zo Feuerbach: ‘Het gebed is de zelfverdeling van de mens in twee wezens – het is een gesprek van de mens met zichzelf, met zijn hart’, Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums* (Leipzig: Otto Wigand, 1841), 253, in vertaling weergegeven in Gerrit Immink, *Bidden in het besef van Gods tegenwoordigheid* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016), 14. Overigens noemt Ter Schegget het gebed ook een innerlijke dialoog, maar dan ‘in de modus der verwonderde dankbaarheid op het gebeuren der openbaring’. G.H. ter Schegget, *Het gebed als hart van de ethiek* (Leiden: Brill, 1982), 8.

eigen beeld; wij vullen in wie wij denken dat hij of zij is.⁵⁸ Ik volg hier nadrukkelijk het spoor van Barth en Miskotte en recentelijk Jan Muis, die ervan uitgaan dat elk christelijk spreken tot en over God uiteindelijk berust op Gods spreken tot ons, zoals door Muis verwoord in zijn laatste boek: ‘Niet alleen het christelijk aanspreken van God, maar ook het christelijk bespreken van God dat op dit aanspreken “volgt”, is antwoord aan God. Zo veronderstelt elk christelijk spreken over God God als eerste Spreker, die ons antwoord aan hem uitlokt door ons aan te spreken’.⁵⁹ Maar ik denk ook aan het prachtige eerste antwoord op vraag 117 in de Heidelberger Catechismus, ‘Wat behoort tot een gebed, dat God behaagt en door Hem wordt verhoord? Antwoord: Ten eerste, dat wij alleen de enige, ware God, die zich in zijn Woord aan ons geopenbaard heeft, van harte aanroepen om alles wat Hij ons bevolen heeft Hem te vragen’.⁶⁰

Met andere woorden, hoe wij bidden heeft alles te maken met wie God is en hoe wij hem leren kennen in zijn openbaring. Die kennis, die theo-logie, stuurt als het ware wat wij kunnen, mogen, durven en misschien ook moeten zeggen in het gebed, de aanbidding en de lofprijzing. En het betekent tegelijk iets voor ons geloof en voor onze navolging. Want ontdekken wie God

⁵⁸ ‘Als ons hart aan zichzelf wordt overgelaten heeft het *beslist* de neiging om een God te creëren die niet bestaat’. Tim Keller, *Bidden. Vertrouwelijke omgang met de ontzagwekkende God* (Franeker: Van Wijnen, 2014), 73.

⁵⁹ Jan Muis, *Onze Vader. Christelijk spreken over God* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016), 54.

⁶⁰ *Belijdenisgeschriften voor de Protestantse Kerk in Nederland. Ingeleid door dr. Klaas Zwanepol* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2004), 100.

is in zijn majesteit en betrokkenheid (transcendentie en immanentie) betekent ook het leren kennen en internaliseren van zijn wil, zijn karakter en de bewegingen van zijn hart.⁶¹ Daar zit ook de subversieve, gevaarlijke kant van bidden: het laat ons niet onberoerd, het schuurt en schudt ook aan ons leven. Bidden is niet vrijblijvend. Maar het geeft tegelijk structuur en richting aan ons gebed.

Heel mooi zie je dat natuurlijk in het Onze Vader, het gebed aller gebeden, de ultieme masterclass, zoals Tim Keller het noemt,⁶² in het hart van Jezus' Bergrede. Dat kan letterlijk als gebed gebeden worden – en we zullen dat straks ook doen – maar het levert ook een structuur, een raamwerk op, waar omheen wij onze gebeden kunnen structureren en waarbij de vorm ook *inhoudelijk* van aard is! Ik kan daar nu niet uitvoerig op in gaan – er is al veel over geschreven –⁶³ maar ik wil nu vooral wijzen op de prioritering die wij er van leren, namelijk dat het eerst gaat om Gods naam, Gods Koninkrijk en Gods wil en daarna, *in het licht daarvan*, om ons brood, onze vergeving, onze beproeving. Als wij leren wat de naam van God inhoudt, wat de aard is van zijn Koninkrijk en wat de inhoud en betekenis van zijn wil zijn, dan leren wij niet alleen anders en gericht bidden, maar dan leren wij ook anders en gericht leven. Bidden, zo

⁶¹ 'Gebed stemt het hart op God af', Keller, *Bidden*, 38.

⁶² Keller, *Bidden*, 120.

⁶³ Over het *Onze Vader* is o.a. geschreven door Origenes, Tertullianus, Augustinus, Luther, Calvijn e.v.a. Een mooi overzicht biedt Kenneth W. Stevenson, *The Lord's Prayer. A Text in Tradition* (Minneapolis: Fortress Press, 2004) en een meer gedetailleerde studie is Yvonne van en Akker-Savelsbergh, *Het onzgevader: een meerstemmig gebed. Een tekstsemantisch en redactiekritisch onderzoek naar het onzgevader in de versie van Matteüs* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2004).

concludeert Philip Yancey na een diepgaand onderzoek, is het bekijken van de werkelijkheid vanuit Gods gezichtspunt. Als gevolg daarvan heeft zijn bidden zich ontwikkeld van het inleveren van boodschappenlijstjes naar ‘een hergroepering van alles’, zodat wanneer hij zijn dag biddend doorneemt ‘mijn prioriteiten in de loop van de dag vanzelf gaan schuiven’. ‘Kortom, bidden nodigt God uit mijn wereld te betreden en leidt mij binnen in die van God’.⁶⁴ Otto de Bruijne noemt dat in zijn onlangs verschenen Ottobiografie – doordenkend op het werk van Heschel – *Theopathie*: Godvoelend als een vrucht van het wandelen met God: ‘Je gaat op Hem lijken en je gaat voelen wat Hij voelt’.⁶⁵

Dit is wat Augustinus ‘het ordenen van de dingen die we liefhebben’ noemt.⁶⁶ Wij moeten ons niet ‘versnipperen’ door ons met ‘het vele’ bezig te houden, maar ons richten op ‘het éne’ waar Psalm 27 over spreekt: het ware leven in de gemeenschap met God. ‘Wie dat éne heeft’ schrijft hij in zijn brief aan de weduwe Proba (zijn enige geschrift dat geheel gewijd is aan het gebed) ‘die zal alles hebben wat hij wil, en daar aanbeland zal hij zelfs niets meer kunnen willen wat niet past ... Daar is immers

⁶⁴ Philip Yancey, *Bidden* (Franeker: Van Wijnen, 2007), 31, 195.

⁶⁵ Otto de Bruijne, *Ottobiografie. 70 jaar denken en doen van Otto de Bruijne* (Zwolle: Scholten, 2019), 199. Otto borduurt hier voort op het werk van Abraham Heschel, *De Profeten* (Vught: Skandalon, 2013). Vgl. André Neher, *Het wezen van de profetie* (Baarn: Gooi en Sticht, 1993), Richard Foster, *Gebed. Waar het hart zijn thuis vindt* (Hoornaar: Gideon, 1992), 13: ‘Gods hart is een open wond van liefde’, en Thomas Halik, *Raak de wonden aan. Over niet zien en toch geloven* (Utrecht: Boekencentrum, 2018).

⁶⁶ Zie hierover uitvoeriger Keller, *Bidden*, 19, 96-101, en James K.A. Smith, *Je bent wat je lief is. De spirituele kracht van gewoontes* (Utrecht: KokBoekencentrum, 2019).

de bron van het leven'.⁶⁷ De mystica Teresa van Avila verwoordt het nog korter in haar 'gebed van rust' als zij zegt: 'Hij die God heeft ontbreekt het aan niets. God alleen volstaat'.⁶⁸

Psalmen als gebedsboek

Geen wonder dat mensen als Augustinus en Teresa, maar ook Athanasius, Luther, Calvijn, Bonhoeffer, Dorothy Day en vele anderen, altijd teruggrijpen naar de Bijbel en in het bijzonder naar dat grote gebedenboek in het midden waar het hele leven in zit, de Psalmen, als zij willen (leren) bidden. Van Dorothy Day is de mooie uitspraak 'My strenght returns to me with my cup of coffee and the reading of the Psalms'.⁶⁹ Niet alleen omdat zij ons leren ons verlangen naar God en het goede leven te wekken en te voeden, maar ook omdat ze onze verlangens omvormen en op God richten. Peterson noemt de psalmen 'Gods geschenk om ons te oefenen in gebed dat allesomvattend is en

⁶⁷ Aurelius Augustinus, *Staat van ontleding, staat van gebed. De brief aan Proba over het gebed en het goede van de weduwstaat*. Vertaald en ingeleid door Anne-Marijke Silvius-Janssen (Brugge: Tabor, 1992), 75.

⁶⁸ In haar 'gebed van rust' in het 'vierde bedrijf' in 'het kasteel van de ziel' in haar *Innerlijke burcht*. Zie <http://www.stucom.nl/document/0264.pdf>, p.3. geraadpleegd d.d. 2-9-2019. Vgl. ook Ter Schegget: 'De biddende mens bidt juist daarom, omdat hij niet weet wie hij is, wat hij wensen moet en wat waarlijk nodig is. Hij bidt om verlost te worden uit zijn duizend zorgen en wensen, en die evenzovele angsten en vrezen zijn, om te mogen vinden het ene nodige'. Ter Schegget, *Het gebed als hart van de ethiek*, 19. Een mooie illustratie hiervan is een verhaal dat Yancey vertelt over iemand die enkele dagen rust zoekt in een klooster en van de hem ontvangende monnik te horen krijgt: 'Ik hoop dat uw verblijf hier gezegend zal worden. Als u iets nodig heeft, laat het ons weten, dan leren wij u hoe u zonder kunt leven'. Yancey, *Bidden*, 62.

⁶⁹ <https://www.goodreads.com/quotes/216970-my-strength-returns-to-me-with-my-cup-of-coffee>, geraadpleegd d.d. 2-9-2019.

eerlijk'.⁷⁰ Het is precies dat 'allesomvattend en eerlijk' dat nog wel eens node wordt gemist in onze traditie van het vrije, spontane gebed. Dat loopt namelijk het gevaar nogal beperkt en selectief te zijn, juist omdat het uit onszelf moet komen. Maar dat hoeft dus niet. Het kan zelfs bevrijdend zijn om het niet te hoeven voelen en/of te verzinnen. Hier in de Psalmen wordt het ons aangereikt. In zijn 'Bidden met de Psalmen' schrijft Bonhoeffer: 'Het komt er dus niet op aan of de Psalmen wel uitdrukken wat wij op dit moment in ons hart voelen. Misschien is het juist nodig dat we tegen ons eigen hart in bidden om goed te bidden ... Niet de armoede van ons hart, maar de rijkdom van het Woord van God moet ons gebed bepalen'.⁷¹ Zo is de Bijbel niet alleen een lesboek maar vooral een gebruikersboek als het op het gebed aankomt. Denk aan Luthers viervoudige krans die ons uitnodigt elke bijbeltekst als achtereenvolgens onderwijzing, dankzegging, biecht en gebed te beschouwen. Dat maakt van elke bijbeltekst een 'leerboekje, een gezangenboekje, een biechtboekje en een gebedenboekje'.⁷²

Herschikking van onze prioriteiten, verlangens die worden omgevormd, woorden die ons worden aangereikt. Het maakt duidelijk dat gebed niet zozeer bedoeld is om God te veranderen, op andere gedachten te brengen of zelfs te manipuleren, maar om ons te veranderen. Immink wijst er in zijn boek over bidden op dat het menselijk bestaan excentrisch is, dat wil zeggen dat

⁷⁰ Eugene H. Peterson, *Antwoord aan God. Leren bidden met de Psalmen* (Gorinchem: Ekklesia, 1999), 8.

⁷¹ Dietrich Bonhoeffer, *Bidden met de Psalmen* (Leiden: Groen, 1995), 9. Zie over het bidden met de Psalmen ook Yancey, *Bidden*, 202-207, 230-231.

⁷² J. Happee, *Mediteren met Luther* (Deventer: Ankh-Hermes, 1983), 93.

de mens niet zelf het middelpunt is en ook niet de norm voor wat goed, schoon of waar is. Hij verwijst naar Westphal die bidden een ‘decentering of the human self’ noemt.⁷³ Ook Yancey onderstreept dit als hij (zich uitvoerig beroepend op Kierkegaard en Nouwen) zegt: ‘De echte waarde van volhardend bidden is niet zozeer dat wij krijgen wat wij willen, maar dat wij de mens worden die we zouden moeten zijn’.⁷⁴

Onze Vader is ‘wij-gebed’

Hier komt weer het gevaarlijke, het subversieve van het bidden naar voren. Waarachtig gebed maakt het onmogelijk onverschillig in het leven te staan of het leven op z’n beloop te laten. De evangelische theoloog David Wells noemt bidden rebelleren tegen de status quo en Tim Keller noemt bidden ‘je verzetten tegen de huidige slechte toestand van de wereld’.⁷⁵ Het is interessant om te zien hoe hier in Lucas 11 het gebed gericht is op de ánder. De vriend komt vragen *voor zijn vriend*, níet voor zichzelf! Het Onze Vader is ook een ‘wij-gebed’.⁷⁶ Die ‘wij’ zijn in de eerste plaats de mede-discipelen die altijd aanwezig zijn ook in ons persoonlijk gebed (zelfs in de binnenkamer ‘*onze* Vader!’), maar vervolgens ook ‘alle mensen’ waarvoor wij geroepen zijn

⁷³ Immink, *Bidden in het besef van Gods tegenwoordigheid*, 142, 23. Immink concludeert: ‘Onze eigen inzichten en onze verlangens zijn niet de uiteindelijke norm en worden in het gebed in een ander licht gesteld’ (24).

⁷⁴ Yancey, *Bidden*, 177.

⁷⁵ David F. Wells, ‘Prayer: Rebelling Against the Status Quo’, *Christianity Today*, November 1979, 32-34; Keller, *Bidden*, 240. Zie ook K.H. Miskotte, *De weg van het gebed* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1962, zesde druk 1994), h. 10: Het gebed als verzet, 118-133.

⁷⁶ McClendon noemt gebed ‘by nature communal’, James Wm. McClendon Jr., *Systematic Theology: Ethics* (Nashville: Abingdon Press, 2002¹⁹⁸⁶), 173.

voorbeden te doen (1 Tim. 2:1!) en de hele ‘zuchtende’ schepping (Rom. 8:22). Bidden is geen vlucht uit de wereld, maar een weg náár de wereld. Waar je voor bidt, daar raak je bij betrokken. En word je soms, vaak, de verhoring van je eigen gebed. Zoals Thomas More eens bad: ‘Schenk ons de genade, goede Heer, om te werken voor de dingen waarvoor wij bidden’.⁷⁷ Zo ontstaat er een heen en weer gaande beweging: het gebed brengt je bij de nood van de ander, van de wereld, en die nood drijft je weer uit tot gebed, ook om het zelf vol te kunnen houden. Het is niet toevallig dat juist zij die zich vanuit de kerk inzetten voor vrede en gerechtigheid, vaak mensen van gebed zijn. Ik denk aan Dietrich Bonhoeffer, Thomas Merton en Dorothy Day, maar ook aan iemand als Desmond Tutu. Toen Bono hem een keer vroeg hoe hij erin slaagde tijd vrij te maken voor gebed en meditatie, antwoordde Tutu: ‘Waar heb je het over? Denk je soms dat we dit werk zouden kunnen doen zonder gebed?’⁷⁸

Daarom denk ik dat Thomas Merton bidden een uiting noemt ‘van wie wij zijn’: ‘Wij zijn een levende onvolledigheid. We zijn een kloof, een leegte die om vervulling roept’.⁷⁹ In Lucas 11 wordt die vervulling zoals gezegd samengevat in de belofte van de heilige Geest, die op een bepaalde manier de verhoring van

⁷⁷ Geciteerd in Yancey, *Bidden*, 143.

⁷⁸ Yancey, *Bidden*, 141. Karl Barth stelt zelfs dat ‘de actiefste werkers en denkers en vechters in de goddelijke dienst in deze wereld tegelijkertijd zichtbaar het actiefst in het bidden zijn geweest’. Geciteerd in Yancey, *Bidden*, 146. Zie ook Mark Mills Powell, *Praying in the Shadow of the Bomb* (Bramcote: Grove Books, 1984).

⁷⁹ Geciteerd in Yancey, *Bidden*, 12.

ieder gebed is.⁸⁰ Niet alleen omdat de Geest al het goede van God vertegenwoordigt en ons daarop een ‘voorschot’ geeft (Ef. 1:14),⁸¹ maar ook omdat Hij (of Zij) Degene is die zelf in en voor ons bidt en ons zoeken en zuchten als het ware vertolkt naar God toe, zoals Paulus schrijft: ‘De Geest helpt ons in onze zwakheid; wij weten immers niet wat we in ons gebed tegen God moeten zeggen, maar de Geest zelf pleit voor ons met woordloze zuchten. God, die ons doorgrondt, weet wat de Geest wil zeggen. Hij weet dat de Geest volgens zijn wil pleit voor allen die hem toebehoren’ (Rom. 8:26-27).

Hij bidt voor ons!

En zo kom ik tenslotte uit bij de belangrijkste van die vier woorden uit de titel: de Heer. Hij die de Geest geeft, en niet met mate, en die ook zelf aan de rechterhand van God voortdurend voor ons bidt, wat uiteindelijk, zo zegt Peterson, het belangrijkste is dat je weten moet over gebed. *Hij bidt voor ons!* Over gebed als *vrucht* van theologie gesproken. Dit te weten geeft ons eigen bidden niet alleen een enorme *ontspanning*, maar maakt het tegelijk alle *inspanning* waard. Ons bidden is ingebed – ik zeg dat met enige schroom, maar ik zeg het toch – in het onderlinge gesprek van Vader, Zoon en Geest. Alleen zó is wat mij betreft de bekende uitspraak van J.H. Gunning verstaanbaar

⁸⁰ ‘Vanuit God bekeken is er geen beter antwoord op een volhardend gebed dan de gave van de heilige Geest, Gods eigen zelf’, Yancey, *Bidden*, 178.

⁸¹ Zie H. Berkhof, ‘De Geest als voorschot’ in J.F. Lescauwat, *Leven uit de Geest: Theologische peilingen aangeboden aan Edward Schillebeeckx* (Hilversum: Gooi & Sticht, 1974), 162-179.

dat God de wereld regeert ‘mede door het gebed van zijn kinderen’.⁸² Alleen zó kan Karl Barth bidden ‘een werkelijk, reëel deelhebben aan Gods wereldheerschappij’ noemen, een aanwezig zijn ‘midden in de regeringszitting, midden in het geheim en de zin van het gehele wereldgebeuren’.⁸³ Dat zijn grote woorden, maar Barth doet ze in het licht van het bidden van de Geest én van Christus zelf, in en voor ons.⁸⁴

⁸² Aangehaald door Miskotte, *De weg van het gebed*, 18. Immink haalt de uitspraak aan via Miskotte, maar laat het woordje ‘mede’ weg. Immink, *Bidden in het besef van Gods tegenwoordigheid*, 152.

⁸³ Karl Barth, *Het gebed* (Nijkerk: Callenbach, 1951), 41, 46. ‘Juist zijn souvereiniteit is zo groot, dat zij ook die mogelijkheid en bij de uitoefening ervan ook die werkelijkheid omvat: dat het schepsel actief bij Zijn bestiering mag zijn en medewerken’ (41). Zo ook Miskotte, vlak voordat hij Gunning citeert: ‘De leer der voorzienigheid sluit uit, dat de mens toeschouwer van Gods bestel en beleid kan zijn ... omdat wijzelf *actief-meebegrepen* zijn in de samenhang der dingen, omdat wij mede deelgenoot zijn in het drama der geschiedenis en onze daden hebben te stellen, niet het minst juist de dáád van het gebed, waardoor wij mee opgenomen zijn in het bewarend beleid en zelf deelnemen aan de voortstuwende regering Gods’. Miskotte, *De weg van het gebed*, 17-18. Vandaar ook verderop zijn radicale conclusie: ‘Het is geen onschuldige zaak te breken met het gebed; zulk een daad heeft wereldhistorisch gewicht ... het is een beslissing, die ieder voor zijn deel neemt ten koste of ten bate van allen, voor de toekomst der mensen’ (110).

⁸⁴ Peterson schrijft hierover: ‘Prayer is the work of the Holy Spirit in you. You certainly play a part in it, but not the main part. The single most important thing to know is that Jesus prays, *is praying right now*, and for you. The large, revealed fact that Jesus prays is the reality in which you and I learn to do our praying. My life of prayer is not primarily a matter of what I do or don’t do, but of what Jesus does – *is doing*, “at the right hand of God the Father”.’ Eugene H. Peterson, *The Wisdom of Each Other. A Conversation Between Spiritual Friends* (Grand Rapids: Zondervan, 1998), 39. Zie ook het mooie artikel van Jan Veenhof, “Christus is niet gepensioneerd. Voorbede en verzoening als activiteiten van de levende Christus” in Jaap Dekker e.a., *Dan is het aardse leven goed. Theologische opstellen aangeboden aan Dr. Ad van der Dussen* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn *Motief*, 2019), 207-218.

Samenvatting

Ik vat samen. Bidden kun je leren, en er ligt met name in de Bijbel zelf een scala aan mogelijkheden: de viervoudige krans van Luther; bidden met de Psalmen; lectio divina; het Onze Vader als gebed en als raamwerk. Bidden is niet vrijblijvend. Het is funest voor de onverschilligheid. Het maakt betrokken op elkaar en op de wereld en zo zet het ook aan tot verandering en heeft het zelfs een gevaarlijke en subversieve kant. Bidden herordent ons leven en onze prioriteiten en richt ons leven op 'het ene nodige' dat alles bevat. Daarom kan de theologie niet zonder gebed en is een leergemeenschap die niet ook viergemeenschap en gebedsgemeenschap is, de naam seminarium (letterlijk: *kweek*school, kweek voor het Koninkrijk!) niet waardig.

Afsluitende viering

*Niemand leeft voor zichzelf, niemand sterft voor zichzelf.
Wij leven en sterven voor God, onze Heer.
Aan Hem behoren wij toe.*

Ik vraag aan de HEER één ding,
het enige wat ik verlang:
*Wonen in het huis van de HEER
alle dagen van mijn leven,
om de liefde van de HEER te aanschouwen,
Hem te ontmoeten in zijn tempel.*
Wie is het die je zoekt?

Wij zoeken de Heer onze God.

Zoek je Hem met heel je hart?

Amen. Heer, ontferm U.

Zoek je Hem met heel je ziel?

Amen. Heer, ontferm U.

Zoek je Hem met heel je verstand?

Amen. Heer, ontferm U.

Zoek je Hem met al je kracht?

Amen. Christus, ontferm U.

Tot wie zullen wij heengaan?

U hebt woorden die eeuwig leven geven.

En wij geloven en weten dat U de heilige van God bent.

Zingen: *Wij eren en aanbidden U.*

Gezamenlijk bidden: *Onze Vader.*

Bibliografie

1984

‘Niet de boodschap, wel de methoden veranderen’, *Soteria* 1/4 (1984), p. 13-16

1987

‘Hoe nu verder? Het voortgaande gesprek met enthousiasme en enig wantrouwen beschouwd’, *Allerwegen* (1987), Themanummer ‘Spiritualiteit en Engagement’, p. 27-37

1989

Pastoraat op de grens. Medische en kerkelijke dienst der genezing, een terreinverkenning, (Eindredactie) Sliedrecht 1989

1995

‘De dilemma's van een “gewone” baptistenpredikant’, *Soteria* 12/3 (1995), p. 40-42

1996

‘Driemaal verloren en driemaal gevonden. Lessen uit Lucas 15’, *Idea* 17/5 (1996), p. 3-5

1997

‘Verandering in bijbels perspectief’, *Idea* 18/2 (1997), p. 3-6

1998

‘Wat heeft 15 jaar evangelische theologische bezinning ons gebracht en hoe gaan we verder?’, *Soteria* 15/4 (1998), p. 2-7

2000

‘Zijn wij wel evangelisch genoeg? Over navolging en verworteling’,
in: Leen la Rivière, *De Gemeente en de Publieke Ruimte*, Rotterdam 2000,
p. 25-30

‘Leven met de Psalmen’, *Soteria* 17/3 (2000), p. 28-34 *

2001

‘Welke dag is het vandaag? De erfenis van Johannes Verkuyl’, *Idea*
22/2 (2001), p. 15-16

‘Ontwikkelingen en verschuivingen in de evangelische theologie’,
Radix 27/4 (2001), p. 233-245

2002

‘Hoe nu verder? Het voortgaande debat over een evangelische
theologie voor de 21e eeuw’, *Soteria* 19/1 (2002), p. 70-75

‘Laat u gebruiken als levende stenen’, *Idea* 23/6 (2002), p. 13-14

2003

‘Vreugde en pijn bij het doopvont. Over de doop als ervaring’, *Idea*
24/1 (2003), p. 14-15

‘Dooponderricht en dooprituelen in de Vroege Kerk’, *Soteria* 20/1
(2003), p. 52-67 *

‘Bidden is gevaarlijk! Exegetische verkenning Mat. 9:35 – 10:5a’
Soteria 20/3 (2003), p. 2-4 *

2004

‘De omgekeerde wereld en toch “niets nieuws onder de zon”. Ont-
wikkelingen in het denken over ziekte en genezing’, *Soteria*, 21/2
(2004), p. 66-72 *

Met * gemarkeerde publicaties zijn te lezen op de website [https://www.baptis-
tenseminarium.nl/seminarium/docenten](https://www.baptis-
tenseminarium.nl/seminarium/docenten)

2006

‘Het “ene nodige” is het wachten waard. Exegetische verkenning Psalm 27’, *Soteria* 23/1 (2006), p. 2-5

2007

‘Uw naam die mij geloven doet. bijbelminiatuur over Hand. 3:1-10’, in: *Over een andere boeg. Handreiking voor missionair kerk zijn in een tijd van kentering*, Amersfoort 2007, p. 38-39

‘Hoe smal mag de kerk worden?’, *Idea* 28/5 (2007), p. 4-6 *

‘Geboeid door Richard Foster’, *Soteria* 24/4 (2007), p. 34-40 *

2009

‘Which future Church (form)? A plea for a ‘Believers Church’ ecclesiology’, *Journal of European Baptist Studies* Vol. 9 No. 3 May 2009, p. 40-51 *

2010

‘Welke kerkvorm heeft de toekomst? De mogelijkheden van een “Believers Church”’ in *Theologia Reformata* (maart 2010), p. 16-28

‘Evangelisch dankzij de Verlichting? Een discussie over de “Bebbington-these”’ in *Soteria* 27.2, p. 46-50 *

‘De kerk als voertuig van de Geest? Minder ballast, meer mogelijkheden’ in *GEESTkracht* 66.2 (2010), p. 3-12 *

‘De doop als ontmoeting’ in W.J. Ouweneel, *Omgaan met olifanten*, Medema 2010, p. *

‘De ware calvinist is een baptist’ in William den Boer & Teun van der Leer (red.), *Calvijn, de baptisten en de gemeente van morgen*, Apeldoornse Studies no. 56, Theologische Universiteit Apeldoorn 2010, p. 27-42 *

‘Bruggen bouwen tussen “evangelicals” en “ecumenicals”’ in *Tussen-Ruimte* (Tijdschrift voor interculturele theologie), december 2010,

extra uitgave t.g.v. afscheid Wout van Laar als directeur Ned. Zendingraad, p. 9-13

Op koers?! Lessen aan het seminarium van oud-studenten. Baptisticareeks deel 3, Barneveld 2010

2011

'De kerk van Ouweneel: moedig en uitdagend, maar ook eenzijdig', *Soteria* 28.4 (2011), 45-49. *

'Hoe evangelisch is Bram van de Beek?', *Soteria* 28.3 (2011), 7-12. *

'The True Calvinist is a Baptist', *Baptist Quarterly* 44.1 (2011), 21-35.

2012

'Het landschap bezien vanuit de traditie' in Jaap-Harm de Jong en Teun van der Leer (red.), *Land in zicht! Doop en lidmaatschap opnieuw in kaart gebracht*, Barneveld 2012, 46-57.

'Kerkleer Bram van de Beek beweegt zich richting Rome' in *Soteria* 29.4 (2012), 47-53. *

'Bestaat de hel? Over een valse tegenstelling en een verkeerde discussie' in *Soteria* 29.3 (2012), 7-12.

'De dienst van de lofprijzing. Een exegetische verkenning van Psalm 117' in *Soteria* 29.2 (2012), 2-4.

2013

'Van sandwich naar kameel. Liturgische ontwikkelingen in baptistengemeenten' in *Musiek en Liturgie* 82.4 (2013), 8-11 *

'The Psalms as a Source for Spirituality and Worship' in *Journal for European Baptist Studies* 13.2 (2013), 22-28

2014

'Gave, ambt en dienst in het Nieuwe Testament', in: Jan Martijn Abrahamse en Wout Huizing (red.), *Van Onderen! Op zoek naar een*

ambtstheologie voor een priesterschap van gelovigen (Baptistica Reeks; Amsterdam: Unie van Baptistengemeenten in Nederland, 2014), 36-49

'De gemeente gaat voor!', in: *GEESTkracht, Bulletin voor Charismatische Theologie* nr. 74, 2014, 49-51

'Van gemeentegroei via gemeenteopbouw naar gemeentestichting. Ecclesiologische bezinning in de afgelopen dertig jaar', in: *Soteria* 31.3, 2014, 39-47

'Baptist Identity is Ecclesial Transformation: Mapping (European) Baptist Identity in Amsterdam', in: *American Baptist Quarterly* Vol. XXXI, 355-365

'Wij zijn niet autonoom, en zeker geen democratie! Over congregationalistische misverstanden en mogelijke alternatieven', in: Henk Bakker, Albrecht Boerrigter, Jeanette van Es, Winfried Ramaker (red.), *De geschiedenis van het Schriftwoord gaat door. Gedachten ter markering van de theologie van dr. O.H. de Vries* (Utrecht: Kok, 2014), 146-160

2015

The Church: Towards a Common Vision. A Believers Church Response, in *Journal of European Baptist Studies*, 15.3 (2015), 21-31

2016

'Wij hebben hier geen liturgie' in Teun van der Leer & Hans Riphagen (red.), *Verlangend vieren. Over de vormende kracht van de samenkomst*, Amsterdam, april 2016

'Lovend leven: van kerk naar straat' in *GroeiMagazine*, september 2016

2017

‘Radicale Reformatie: Ideaal en werkelijkheid’, in *Soteria* 34.3 (2017), 8-17

‘Portret Peter en Else Vlug’, ‘Portret Nico van Biljouw’, ‘Unie van Baptistengemeenten’, ‘Portret Rob van Essen’, ‘Evangelische theologie in beweging’, in: Laura Dijkhuizen en Henk Bakker (red.), *Typisch evangelisch. Een stroming in perspectief* (Amsterdam: Ark Media, 2017), 54-56, 117, 126-127, 219, 266-274

‘Radicale Reformatie: Ideaal en werkelijkheid’, in *Soteria* 34.3 (2017), 8-17

2018

‘Jezus is niet “los verkrijgbaar”’, in Marijn Vlasblom (red.), *Geloven in de gemeente. De vanzelfsprekendheid voorbij* (Amsterdam: Unie van Baptistengemeenten, 2018), 15-25

‘God ontmoeten in het gewone leven. In gesprek met Kees van der Kooi’, in *Inspirare*, oktober 2018 (nulnummer), 5-14 (samen met Tjerk de Reus)

2019

‘Op weg naar evangelisch-gereformeerde kerken’, in Jaap Dekker, Kees de Groot, Jan van Helden (red.), *Dan is het aardse leven goed. Theologische opstellen aangeboden aan Dr. Ad van der Dussen* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2019), 109-120

‘Baptisten kiezen voor katholiciteit vanuit geloofsverbondenheid’, in H.A. Speelman en K. van der Zwaag (red.), *Spirituele Oecumene* (Kampen: Summum, 2019), 629-637

Lezingen

‘Building our Future on Gods History with us’, Toespraak Congres European Baptist Federation ‘Celebrating 400 Years of Baptist Life’, Amsterdam, 24 juli 2009 * ►

‘Christelijk preken uit het Oude Testament’, Toespraak t.g.v. de presentatie van Andries Visser, Wat is nieuw zonder oud? Over de onmisbaarheid van het Oude Testament (Zoetermeer: Boeken-
centrum, 2010) in het NEM-centrum te Voorthuizen op 13 februari 2010 *

‘Levend water uit oude bronnen’ *Inspiratie uit de Reformatie* Openingscollege 59e collegejaar Baptisten Seminarium, op 8 oktober 2016 in het *Baptist House* in Amsterdam ►

‘Heer, leer ons bidden’ *Gebed als bron en vrucht van theologie*. Afscheidscollege bij de opening van het 62^e collegejaar van het Baptisten Seminarium, op 6 september 2019 in het *Baptist House* te Amsterdam ►

‘Eenheid, wat mag het kosten?’ *Filippenzen 1 : 27 – 2 : 11* Openings-
toespraak tijdens de Algemene Vergadering te Veenendaal op 20 november 2019 ►

► Deze en andere lezingen van Teun van der Leer zijn te vinden op de website: <https://baptisten.nl/seminarium/video-s>

Biografie

Teun van der Leer (1959) groeide op binnen de Vergadering van Gelovigen. Zijn vader was havenevangelist. Op zijn 16e maakte hij de overstap naar een baptistengemeente. Hij volgde drie jaar de bijbelschool van In de Ruimte. In 1983 was hij medeoprichter van *Soteria*, kwartaalblad voor evangelische theologische bezinning. Daarvoor maakte hij ook deel uit van de redactie van het blad *Reveil*. Van der Leer was werkzaam in het godsdienstonderwijs en in de journalistiek. Van 1993 tot 2005 was Van der Leer voorganger van een baptistengemeente in Arnhem. In de tweede helft van de jaren negentig was hij ook voorzitter van de Evangelische Alliantie.

In 2005 werd Van der Leer docent Homiletiek, Liturgiek, Baptistica (geschiedenis en theologie van het baptisme) en Ecclesiologie (de leer van de kerk) aan het Baptisten Seminarium. Een jaar later behaalde hij een Master aan het Center for Evangelical and Reformation Theology aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij studeerde af op de vraag wat de minimumeisen voor een kerk zijn om zich een kerk te mogen noemen. In 2007 werd Van der Leer benoemd tot rector van het Baptisten Seminarium.

Hij was voorzitter van de theologische afdeling van de Europese Baptisten Federatie (EBF). In 2019 legde Van der Leer de functie van rector neer. Hij werkt aan een promotie over ‘een bijdrage vanuit de vrije kerken aan het oecumenische ecclesiologische debat’.

Teun van der Leer woont in Houten en is lid van de baptistengemeente Utrecht de Rank. Hij is getrouwd met Ria. Samen hebben zij zonen, schoondochters en kleinkinderen. Hij verwacht medio 2020 als voorganger te gaan werken in de CAMA-gemeente Woerden.

In dit schrijven treft u drie lezingen aan van Teun van der Leer, rector van het Baptisten Seminarium van 2007 tot 2019.

De lezingen gaan o.a. over gebed, eenheid en de rol van traditie. Thema's die allemaal dichtbij het theologische hart van Teun liggen. Daarom werd dit boekje ter gelegenheid van zijn afscheid als rector aan de vergaderde geloofsgemeenschap op 20 november 2019 uitgereikt.

eenheid gebed traditie

UNIE VAN
BAPTISTENGEMEENTEN
IN NEDERLAND